

demasiado compleja para que pueda ser resuelta mediante la aplicación de «recetas» psicológicas, como queda claramente reflejado tanto en la obra que acabamos de reseñar como en el resto de la producción de N. J. Graves, director del Departamento de Geografía del Instituto de Educación de la Universidad de Londres.

Charo Escudero Barbero,
Alfonso Guijarro Fernández
y Alberto Luis Gómez.

GREGORY, Derek & URRY, John (eds.), 1985, *Social Relations and Spatial Structures*, Londres, Macmillan, col. Critical Human Geography, VIII + 440 pp.

Una vegada més, i com succeeix en moltes de les obres publicades darrerament, el llibre ara ressenyat s'estructura en forma de *reading* o compendi de catorze articles signats per catorze autors diferents, a més d'una anàlisi introductòria realitzada per Derek Gregory i John Urry com a promotors i coordinadors de la citada recopilació; als coneguts avantatges d'una edició d'aquest tipus (tant en termes de publicació com de lectura i d'interpretació, s'hi afegeix una raó de necessitat, diguem-ne, formal, ja que l'aplicació de les tesis de Gregory sembla exigir una visió global d'aquest tipus mitjançant òptiques particulars, a causa del caràcter integrador i sintètic envers diverses branques teòriques (aparentment discrepants o fins i tot antagòniques) que l'autor sembla que proposa.

L'elenc d'autors és simplement impressionant, i la seva procedència (conceptual i professional), intencionadament diversa per tal de remarcar, potser, les coincidències en certs plantejaments: Gregory i Urry semblen suggerir-ho així al capítol introductori, en fer referència als camps i problemes («d'ordre») comuns entre la geografia humana i la sociologia (p.3). En aquest sentit, els autors denuncien el fet que massa sovint, en aquestes disciplines, l'espai ha estat tractat com a cosa «epifenomenal», com a simple codificació o reflex de la intencionalitat humana o de l'estructura social (p.2); alternativament, proposen una reconsideració de les interconnexions entre les relacions socials i les estructures socials com a punt central de tota recerca espacial. L'espai, l'estructura espacial, han de ser estudiats no solament com a receptacle on la vida social es desenvolupa, sinó també com a mitjà a través del qual les relacions socials es produeixen i es reproduïxen.

El sorgiment de noves estructures espacials a causa del desenvolupament desigual, de la internacionalització de tots els processos, etc.), els canvis en les relacions socials de classe, les transformacions en l'organització temporal i espacial de la vida quotidiana (els transports i les comunicacions, l'electrònica i la informàtica, etc.), i l'increment del poder i del control per part de l'Estat (p.3) són els motius bàsics que provoquen la necessitat de revisió dels lligams entre les relacions socials i les estructures espacials, alhora que, consegüentment, són els temes fonamentals de recerca i anàlisi que, de fet, es comenten els capítols subsegüents.

Doreen Massey (a «*New Directions in Space*») fa un repàs crític de l'evolució de

la geografia humana d'ençà dels anys 60 a partir d'una distinció ontològica entre els diversos corrents, tot diferenciant els que remarquen el pes específic de les relacions socials en l'anàlisi de l'espai i del temps dels que estructuraven aquesta anàlisi segons models genèrics.

El tercer capítol, signat per John Urry («Social Relations, Space and Time»), examina l'estructuració espacial i temporal de les relacions socials de producció i de la «societat civil» (pp. 39-40) dins el marc econòmic global i del sistema capitalista en concret, i fa una referència especial al paper de l'estat.

A «The Difference that Space Makes», Andrew Sayer, després de debatre àmpliament el concepte d'espai, proclama la necessitat d'identificar clarament les relacions de contingència entre les estructures socials i, així, evidenciar «la diferència que l'espai genera» (pp. 51-52, 64); tot plegat li serveix per denunciar usos parcials o manipulats del concepte d'espai i l'artificialitat de la separació feta tradicionalment entre espai i societat.

Peter Saunders (Space, the City and Urban Sociology») rebutja el que ell presenta com a successius intents d'establir «la ciutat» com a tema únic i concret per a una suposada «sociologia urbana». La ciutat com a comunitat ecològica (p. 70), com a forma cultural (p. 71), com a sistema de repartiment dels recursos (p. 72) o com a unitat de consum (p. 74), exclusivament. Alternativament, Saunders remarca el pes de l'espai urbà com a factor fonamental del canvi social (p. 79).

«The Spatiality of Social Life: Towards a Transformative Re-theorisation» (d'Edward W. Soja) és una proclama en torn de la necessitat de construir una nova comprensió «re-teorització» (p. 106)

de «l'espai produït socialment» (pp. 93-95) que permeti subratllar l'espacialitat intrínseca a tota relació social però massa sovint eclipsada per les teoritzacions convencionals (Soja en presenta una visió crítica).

Una presentació dels trets característics del sistema capitalista i de les seves repercussions espacials al llarg de la història per una «teorització de la geografia històrica del capitalisme» (p. 141) serveix a David Harvey (a «The Geopolitics of Capitalism») per aprofundir en una de les seves conegudes propostes: és sabut que tant les crisis com l'expansió del capitalisme creen les seves «geografies» pròpies, però sovint s'oblida que les estructures espacials que es van formant són, de fet, component inherent i actiu en el procés de reestructuració espacial («geopolítica») del sistema, i no solament un producte final.

El text de Richard E. Walker («Class, Division of Labour and Employment in Space») insisteix a considerar les relacions socials dins el capitalisme (la seva formació i la seva estructuració) com a part d'un «procés geogràfic» (p. 186), determinat a partir de l'existència mateixa de les classes, la divisió del treball, la relació entre capital i força de treball i la «divisió espacial (i temporal) del treball» (p. 182).

Mitjançant l'ús d'una metàfora en geologia, Alan Warde presenta, a «Spatial Change, Politics and the Division of Labour», l'existència de cicles successius d'acumulació de «sediments industrials» damunt un «espai geogràfic determinat» (pp. 191-192), que es reflecteixen en els canvis corresponents en les relacions socials i en les seves interpretacions conseqüents, que Warde analitza.

Philip Cooke («Class Practices as Re-

gional Makers: A Contribution to Labour Geography», prenent el cas empíric de Gal·les del Sud i una bona part de la base teòrica de Gramsci, pretén evidenciar com la base productiva, el procés de treball, la propietat del capital i les relacions i les institucions socials específiques (p. 222) conformen la base de tota anàlisi geogràfica comparativa de les relacions de classe, fins demostrar que el desenvolupament desigual no és un fenomen econòmic exclusivament (p. 238).

Un estudi de l'illa de Sheppey permet a Ray E. Pahl («The Restructuring of Capital, the Local Political Economy and Household Work Strategies») analitzar el paper de les economies irregulars o no «oficials» (p. 246) dins la resta de processos econòmics i en la formació del «sentit de lloc» (p. 254), encara que potser més en línia amb el *genre de vie* vidalià que no pas amb els nous conceptes de *place*.

Anthony Giddens signa «Time, Space and Regionalisation» on, a partir de la base i de la crítica i la superació consegüents de les tesis de Hägerstrand (pp. 266-267, 269-270), es reafirma la realitat spatiotemporal de tota relació social, si bé els «llocs» haurien de ser considerats no pas com a simples «punts», sinó com a agents i alhora efectes de la interacció social (p. 290), de la producció i la reproducció de les relacions de poder (p. 286).

Com Giddens al capítol anterior, Derek Gregory, a «Suspended Animation: The Stasis of Diffusion Theory», també retreu a Hägerstrand l'èmfasi escàs que ha posat en l'estructura de les relacions socials la seva teoria de la difusió (p. 304); sense rebutjar el model espai-temps, Gregory pretén foragitar el caràcter exclusivament de «mesura» atorgat al «temps» (pp. 308, 314-315) i

omplir-lo de continguts socials, formals i conceptuals (pp. 328-329).

Igual com ha fet Pahl, Allan Pred («The Social Becomes the Spatial, the Spatial Becomes the Social: Enclosures, Social Change and the Becoming of Places in Skåne») analitza una àrea específica de Suècia per demostrar com la transformació de l'espai corre paral·lela a la de la societat, fins expressar-ho en forma d'acròstic (p. 361): la conjunació de les històries individuals (pp. 340-341) amb els avatars col·lectius (341-342), damunt espais i temps concrets, caracteritza estructuralment (p. 338) l'evolució de les relacions socials, alhora que estableix una definició «vidaliana» (una vegada més) dels llocs (p. 360).

Finalment, Nigel Thrift, al seu «Flies and Germs: A Geography of Knowledge», mitjançant una anàlisi dels processos de difusió, fa esment de com el coneixement es crea i «circula» (pp. 367, 378), i de com pot constituir-se en elements crítics (a partir d'espais i temps particulars) que defineixin una «geografia del coneixement» (p. 381), del que «la gent coneix i com ho ha arribat a conèixer» (p. 397).

Per assolir una interpretació en conjunt de l'obra, s'ha d'entendre com a aplicació de la «geografia crítica» postulada per Derek Gregory (lligada al «grup de Cambridge» i a una part del moviment radical anglès, amb certes vinculacions amb l'escola de Frankfurt); Gregory sosté el materialisme històric com a marc d'anàlisi, i hi incorpora la interpretació humanística i fenomenològica que es pot trobar en Marx o en «clàssics» similars (en la línia, potser, d'E.P. Thompson), la teoria de l'espai-temps, i la de l'estructuració segons Giddens. Davant aquest conglomerat d'opcions s'entén com, mal-

grat que es tracta d'autors amb interessos a vegades divergents, la selecció d'articles no ha estat feta a l'atzar, sinó que és reflex de la intencionalitat expressa de Gregory i de l'enfocament que ell ha suggerit (de fet, per copsar-ne la base teòrica no n'hi ha prou amb el capítol introductori, sinó que cal, potser, haver llegit el seu *Ideology, Science and Human Geography*).

Considerats separatament, cada capítol és, en si mateix un petit assaig amb valor i amb significació propis d'un nivell molt alt de plantejaments, garantit, en tot cas, pel bagatge i pel renom de les plomes que els signen. No obstant, l'èmfasi més específic cal posar-lo en el caràcter singular i innovador de l'enfocament global de l'anàlisi que es proposa, on el desgavell que podria generar la diversitat de components incorporats s'evita de bon tros amb l'estructuració d'un bloc d'estudis ben compacte i amb la definició d'unes directrius ideològiques i de recerca força clares, malgrat que complexes: la correlació constant de l'anàlisi de les estructures espacials amb la crítica de les relacions socials vigents, dins un marc teòric proper al marxisme, amb una metodologia pròpia del model espai-temps, i amb uns objectius en la línia fenomenològica.

Segons Gregory i d'Urry (p. 3), es tracta de debatre les implicacions d'una filosofia realista de la ciència davant les noves estratègies analítiques, les conseqüències generals de la incorporació de l'espai a la teoria social marxista i marxista, l'estructuració espacial de les classes i de la resta de forces socials, i la transcendència de la *time-geography* davant una teoria social contextual adequada.

Abel Albet i Mas

KLEIN J.L., 1986, *Defi au developement régional. Territorialité et changement social au Nicaragua sandiniste*. Québec, Pres. Univ. du Québec, 168 pp.

Las características físicas y estratégicas de los países que fueron colonizados, y la historia de esta colonización, que representó la explotación de su población y de sus recursos por el capital extranjero, y en muchos casos por la burguesía nacional, han ido configurando en los países del tercer mundo una territorialidad determinada, un espacio interno desequilibrado e inconexo, con una división espacial del trabajo que en nada se corresponde con la división político-administrativa, la cual, con frecuencia, es un simple marco de recaudación de impuestos y de control por parte del gobierno. Es así como sociedad y territorio reflejan el papel que ha tocado desempeñar a sus hombres y a sus recursos dentro de la división internacional del trabajo en el modo de producción capitalista.

Partiendo de esta hipótesis, el libro que reseñamos viene precisamente a mostrar cómo, en el caso de Nicaragua, el gran desafío de la revolución sandinista consiste en un cambio territorial que permita articular un verdadero espacio nacional que sirva de soporte a un desarrollo integrado, a una explotación racional de los recursos y a una sociedad justa. El autor, J. L. Klein, geógrafo nicaragüense y profesor y director del Departamento de Estudios Regionales de la Universidad de Québec en Chicoutimi, asume explícitamente la responsabilidad de contribuir a la geografía nueva que Milton Santos pedía a los geógrafos latinoamericanos: «una geografía capaz de comprender sus problemas a partir de sus intereses y no de los de los países industrializados».